

Oana BOC
(Universitatea Babeș-Bolyai,
Cluj-Napoca) | **Metafore ale diversității lingvistice
în teoria lui Humboldt**

Abstract: (Metaphors of linguistic diversity in Humboldt's theory) Humboldt's theory on language diversity remains highly relevant and important in today's world. Many recent studies in the field of linguistics conclude that a rediscovery and reassessment of Humboldtian concepts and theory are necessary for the understanding of certain contemporary cultural aspects, such as the relationship between language and national identity, and the importance of plurilingualism and multilingualism in an era of globalization. Humboldt's theory emphasises that language is not a tool for communication, but a reflection of unique cultural worldviews. Each language is unique, representing a creation of the linguistic community, manifested and crystallised over time, during the process of historical development. Such language uniqueness is revealed not only on a phonetic, morphological and syntactical level, but also on a semantic level; at the level of internal configuration of meanings ("inner form"). Thus, each language embodies a specific set of values, beliefs and traditions. Each language is, above all, a creative interpretation of the world and, thereby, it provides the speaker with a specific "worldview". This theory highlights the invaluable contributions that diverse cultures and languages bring to our collective human experience. Thus, this paper aims to present and analyse metaphors used by Humboldt (language as a world, as a lens, as a circle, as a network) to describe linguistic diversity and its significance within his broader theory of language. The role of these metaphors is to reveal, through expressive analogies, the importance of linguistic diversity.

Keywords: *linguistic diversity, scientific metaphor, worldview, multilingualism, language uniqueness.*

Rezumat: Teoria lui Humboldt referitoare la diversitatea lingvistică rămâne una dintre cele mai relevante și importante teorii în contextul actual. Mai multe studii recente din domeniul lingvisticii relevă necesitatea redescoperirii și a reevaluării teoriei humboldtiene, pentru înțelegerea unor aspecte culturale actuale, precum relația dintre limbă și identitatea națională și, în consecință, importanța plurilingvistismului și multilingvistismului în epoca globalizării. Teoria lui Humboldt evidențiază faptul că limba nu este un instrument de comunicare, ci o reflectare a viziunii culturale despre lume. Fiecare limbă este unică, reprezentând o creație a comunității lingvistice, manifestată și cristalizată în timp, de-a lungul procesului devenirii istorice. Unicitatea limbii nu se relevă doar la nivel fonetic, morfologic și sintactic, ci și la nivel semantic, mai exact la nivelul configurării interne a conținuturilor semnificative („formă internă”). Fiecare limbă încorporează valori, credințe și tradiții specifice și, astfel, fiecare limbă este, mai ales, o interpretare creatoare a lumii, oferindu-le vorbitorilor o „viziune despre lume” specifică. Din această perspectivă, teoria humboldtiană evidențiază aportul valoros prin care diferitele limbi și culturi contribuie la îmbogățirea patrimoniului experiențial și spiritual al umanității. Ne propunem în acest articol să prezentăm și să analizăm câteva dintre metaforele utilizate de Humboldt (limba ca „lume”, „cerc”, „prismă”, „rețea”) pentru a descrie diversitatea lingvistică și semnificațiile acestora în cadrul mai larg al teoriei limbajului. Rolul acestor metafore este de a releva, prin analogii expresive, tocmai importanța diversității lingvistice.

Cuvinte-cheie: *diversitate lingvistică, metafora științifică, viziune despre lume, multilingvism, unicitatea limbii.*

1. Introducere. Semnificația (re)descoperirii operei humboldtiene în contextul actual

Teoria lui Wilhelm von Humboldt referitoare la diversitatea lingvistică reprezintă una dintre cele mai relevante și mai importante teorii din lingvistică, dovedindu-și pertinenta și în contextul actual. Mai multe studii recente¹ relevă necesitatea redescoperirii teoriei humboldtiene pentru înțelegerea unor aspecte actuale, precum relația dintre limbă și identitatea națională sau importanța plurilingvismului și a multilingvismului în epoca globalizării. În acest sens, J. Trabant afirmă necesitatea cunoașterii operei humboldtiene, într-un studiu intitulat sugestiv: *Pourquoi Humboldt ? (De ce Humboldt?)*. Iar răspunsul, pe care cercetătorul german îl argumentează amplu, relevă tocmai dimensiunea actuală a acestei teorii:

„Nu doar pentru a înțelege profunzimea antropologică a limbajului [...], ci și pentru a protesta contra colonizării spiritului uman care ne amenință, contra monoteismului lingvistic. A-l gândi pe Humboldt astăzi [...] înseamnă a celebra raționalitatea umană în totalitatea limbilor și nu în universalizarea uneia, a celebra munca spiritului în diversitatea viziunilor sale despre lume.” (Trabant 2014, 437), [trad. n.].

Teoria lui Humboldt evidențiază faptul că limba nu este în mod primordial și esențial un instrument de comunicare („o necesitate externă pentru întreținerea relațiilor în comun”), ci reprezintă o *viziune despre lume* a unei comunități lingvistice, constituind, în primul rând, o „necesitate internă a omeniirii”, intrinsecă naturii sale și „indispensabilă pentru dezvoltarea forțelor ei spirituale și pentru dobândirea unei concepții despre lume” (Humboldt 1935/1984, 25). Așadar, limba are în primul rând o finalitate spirituală, cultural-cognitivă și, ulterior, una practică. Prin această înțelegere a limbii, Humboldt generează în domeniul științelor limbajului o veritabilă răsturnare de perspectivă și întemeiază o nouă paradigmă care are implicații majore în înțelegerea esenței limbajului și a individualității fiecărei limbi. Astfel, fiecare limbă este unică, reprezentând o creație a comunității lingvistice, manifestată și cristalizată în timp, de-a lungul procesului devenirii istorice². Iar unicitatea limbii nu se relevă doar la nivel fonetic, morfologic și sintactic, ci și la nivel semantic³, mai exact la nivelul configurării

¹ Jean Quillien, într-o carte relativ recentă (*L'image de Wilhelm von Humboldt dans la postérité*), sintetizează cele mai importante direcții de valorificare în lingvistică și în filosofie a operei humboldtiene, relevând prin acest demers tocmai necesitatea cunoașterii operei marelui gânditor, pentru înțelegerea esenței limbajului și a diversității lingvistice (Quillien 2018).

² Pentru o discuție mai amplă referitoare la unicitatea limbilor (inclusiv din perspectiva teoriei humboldtiene) trimitem la studiul nostru *Unicitatea limbilor sau despre mărginire și nemărginire în limbă* (Boc 2022).

³ În acest sens, E. Coșeriu remarca: „În lingvistică, afirmarea cea mai categorică a faptului că nu doar formele cuvintelor, ci și conținuturile acestora au un caracter specific fiecărei limbi în parte o găsim la Wilhelm von Humboldt, care afirmă cu obstinație că limbile se deosebesc între ele nu doar sub aspectul «forme externe», ci și sub cel al «forme interne» [...]” (Coșeriu 2011, 139).

interne a conținuturilor semnificative (ceea ce Humboldt numește „formă internă”). Prin încorporarea unor valori, credințe și tradiții specifice în însăși dimensiunea sa semantică, fiecare limbă reprezintă o interpretare creatoare a lumii, marcată de unicitate, oferindu-le vorbitorilor o *viziune despre lume* particulară. Din această perspectivă, teoria humboldtiană evidențiază aportul valoros prin care diferitele limbi și culturi contribuie la îmbogățirea patrimoniului experiențial și spiritual al umanității.

Pornind de la o succintă prezentare a rolului metaforei în textul științific, propun în lucrarea de față o abordare a câtorva dintre metaforele utilizate de Humboldt în demersul său de a releva, prin analogii expresive, individualitatea fiecărei limbi în cadrul diversității lingvistice (pentru că diversitatea reprezintă, de fapt, un ansamblu de individualități). De asemenea, în acest cadru voi analiza câteva dintre semnificațiile acestor metafore în teoria humboldtiană.

2. Rolul metaforei în textul științific

Textul științific se definește printr-un set de exigențe care îi determină specificitatea tipologică: obiectivitate, formalism și rigoare terminologică. Astfel, textul științific presupune la nivel stilistic utilizarea unei terminologii riguroase, precum și selectarea unor cuvinte neutre, lipsite de conotații subiective.

Totuși, metafora poate constitui un instrument textual util atât în crearea terminologiei, cât și în instituirea sensului cu finalitate științifică. Astfel, metafora poate avea o funcție denominativă, constituind un procedeu prin care se creează termeni noi, pentru a umple o lacună terminologică. În acest sens, Elena Llamas Pombo discută acest statut al metaforei în diverse domenii științifice și, de asemenea, oferă exemple de metafore lexicalizate care au devenit termeni uzuali, ca de exemplu: „familii de limbi”, „arbore genealogic al limbilor”, „limbă vie”, „limbă moartă” etc. (Pombo 2011, 172).

Dincolo de această funcție denominativă, situabilă la nivel lexical-terminologic, metafora se poate identifica și la nivelul sensului textual, unde poate îndeplini diverse funcții¹. Astfel, funcția cognitivă, de conceptualizare sau de plasticizare a unor concepte, se actualizează atunci când funcția textuală a metaforei este subsumată intenției de a conferi inteligibilitate, prin crearea unor imagini sau analogii sugestive care concretizează abstracțiunile științifice. Astfel, definirea tehnică riguroasă a unor concepte abstracte poate fi însoțită de reformulări sau explicitări mai accesibile. Iar aceste explicitări pot lua forma unor comparații sau metafore care le plasticizează și le fac mai inteligibile. De exemplu, Ferdinand de Saussure, în *Curs de lingvistică generală*, formulează conceptul de valoare lingvistică în relație cu înțelegerea limbii ca sistem de semne, iar pentru a face mai accesibil acest concept, propune o comparație sugestivă cu jocul de șah. De asemenea, pentru a ilustra unirea indestructibilă a

¹ În studiul *Traits, types et fonctions de la métaphore scientifique*, Ioan Milică oferă atât o clasificare a metaforelor științifice, cât și o tipologizare a funcțiilor acestor metafore, pe baza unei sinteze ample a unei bibliografii relevante. (Miliță 2014).

semnificatului cu semnificantul („gândirea-sunet”), Saussure recurge la o imagine metaforică, cea a unirii dintre curenții de aer și o întindere de apă, unire care determină valuri la suprafața apei, asemănătoare delimitărilor lingvistice. Astfel, metafora se integrează teoriei, dobândind o funcție textuală subsumată intenției creației de sens științific.

Pe lângă această funcție cognitivă sau de conceptualizare, numită și funcție conceptual-teoretică (Milică 2014), studiile dedicate acestui subiect mai relevă: funcția metateoretică, funcția persuasivă, funcția euristică, funcția didactică sau educativă etc. Acestea le putem adăuga și funcția poetică, în sens jakobsonian (de a atrage atenția asupra ansamblului ideatic analizat, prin imaginea inedită creată). Proiectate pe un fundal stilistic neutru, riguros, aceste analogii metaforice dobândesc vizibilitate, făcând mult mai pregnant cadrul teoretic în care sunt integrate și pe care îl plasticizează.

Așadar, metafora se justifică în textul științific prin funcțiile specifice pe care le îndeplinește, funcții subsumate finalității creației de sens științific, obiectiv (și nu ca figură cu efect stilistic conotativ, subsumată unei intenții afectiv-subiective).

3. Imagini metaforice ale diversității lingvistice în opera humboldtiană

Humboldt recurge la multiple metafore plasticizante la nivelul sensului, pentru a explicita și a concretiza concepte abstracte. Funcția textuală a acestor metafore este, așadar, una preponderent cognitivă sau conceptual-teoretică. Din multitudinea de astfel de imagini metaforice pe care le-am identificat în opera humboldtiană (limba ca organ al gândirii, ca ființă vie etc.), am selectat câteva pe care le consider relevante pentru exprimarea diversității lingvistice: metafora limbii ca „lume”, a limbii ca „cerc”, ca „rețea” și a limbii ca „prismă”. Consider că aceste metafore trebuie să fie interpretate într-o relație de complementaritate, deoarece își luminează reciproc înțelesurile și, mai mult decât atât, interpretarea lor izolată ar conduce la parțializarea sau chiar la obscurizarea unor aspecte teoretice relevante.

3.1. Limba ca „lume”

În opinia lui Humboldt, limba nu este un simplu instrument care facilitează comunicarea, ci o creație a spiritului, care oferă acces la cunoașterea lumii obiective:

„[...] limba nu este un simplu mijloc de schimb în scopul înțelegerii reciproce, ci o veritabilă lume pe care spiritul trebuie să o așeze între sine însuși și obiecte prin intermediul activității interne a forței sale [...]” (Humboldt 1836/2008, 202).

Limba reprezintă, astfel, o activitate simbolic-întemeietoare, un univers care mediază între spiritul uman și lumea obiectivă, între subiect și obiect, deoarece omul nu se raportează în mod imediat la realitatea obiectivă, ci întotdeauna prin medierea limbii. Între om și lumea extralingvistică, formată din obiectele particulare, concrete sau abstracte, perceptibile sau imperceptibile se situează permanent această „lume”

mediatoare și semnificativă a limbii, ca un ochi spiritual prin care vedem și simțim tot ceea ce ne înconjoară, dar și tot ceea ce ne locuiește din interior. Așadar, creativitatea lingvistică (acea „activitate internă” a „forței” spiritului sau *enérgeia*), întrupată în cuvintele limbii, configurează metaforic „o lume” simbolică.

Consider că această metaforă relevă și plasticizează un principiu universal al limbajului, mai exact, ceea ce filosoful neohumboldtian Ernst Cassirer va numi „principiul simbolismului”. Pentru Cassirer, simbolul (cuvântul) reprezintă „o cheie pentru natura omului”, care îi determină specificitatea: „Omul nu mai trăiește într-un univers pur fizic, el trăiește într-un univers simbolic” (Cassirer 1994, 43) structurat prin limbaj, care îi oferă deschiderea spre toate ipostazele dezvoltării sale spirituale, ca forme culturale: mit, religie, istorie, știință, artă. De asemenea, din perspectiva lingvisticii integrale, impregnate de spiritul gândirii humboldtiene, „creația de semnificate”¹ (mai exact funcția semnificativă, care reprezintă în opinia lui Coșeriu funcția esențială și primordială a limbajului) definește această lume simbolică mediatoare. Limbajul conferă lumii obiectuale/empirice o formă inteligibilă, cognoscibilă, o smulge din haosul amorf (potențial în absența limbajului, așa cum preciza Saussure), prin instituirea și reinstituirea neîncetată de conținuturi semnificative.

Așadar, consider că această metaforă a limbii ca *lume simbolică* relevă o dimensiune universală a limbajului, care transcende individualitatea idiomatică, deoarece funcția oricărei limbi este aceea de a media raportul omului cu lumea. Însă această mediere nu este una uniformă, universală, ci este marcată de aspectele particulare, unice ale fiecărei limbi. Și tocmai pentru a plasticiza acest fapt, Humboldt propune o altă metaforă: cea a limbii ca „cerc”.

Limba ca „cerc” (și „rețea”)

O altă metaforă prin care Humboldt configurează și plasticizează relația om – limbă – realitate, însă dintr-o perspectivă mai particulară, cea a individualității idiomatice, este metafora *cercului*, pe care o consider complementară metaforei limbii ca *lume simbolică* și, în același timp, indicială pentru înțelegerea diversității lingvistice. Mai exact, lumea simbolică a limbajului, ca mod de a fi universal și inerent condiției umane, se concretizează și se explicitează prin metafora cercului, care plasticizează tocmai specificitatea idiomatică a acestei medieri simbolice între om și lumea obiectivă:

„Omul trăiește în primul rând împreună cu obiectele [...] percepute exclusiv în chipul în care i le prezintă limba. Prin același act în virtutea căruia urzește, pornind

¹ În spirit humboldtian, Coșeriu definește astfel funcția esențială a limbajului: „Funcția semnificativă trebuie înțeleasă din punctul de vedere al limbajului ca *enérgeia*, altfel spus, ca activitate creatoare. De fapt, limbajul nu este, în primul rând, întrebuintare, ci creație de semnificate, și, de aceea, nu este nici o simplă producere de semne materiale pentru semnificații deja date, ci este creație de conținut și expresie în același timp.” (Coșeriu 2009, 47). O analiză amplă a acestui concept coșerian am realizat în studiul *De la funcția semnificativă la finalitatea poetică* (Boc 2016).

din interiorul său, *rețeaua* propriei limbi, omul se implică în aceasta și orice limbă trasează în jurul poporului căruia îi aparține *un cerc* din care nu se poate ieși decât trecând, în aceeași secundă, în *cercul* altei limbi.” (Humboldt 1836/2008, 95), [subl. n.].

Așadar, accesul la lumea obiectivă este (inter)mediat prin însuși semantismul limbii particulare care organizează realitatea, delimitând într-un mod propriu esențele lumii și proiectându-le în conștiința vorbitorilor. Însă, constatăm că această proiecție este ambivalentă și circulară, deoarece cuvintele limbii sunt proiectate concomitent din conștiința vorbitorilor asupra planului „obiectelor”, operația referirii la lume reprezentând tocmai aplicarea de semnificate realității desemnate. Altfel spus, lumea empirică este interiorizată în conștiința vorbitorilor prin acest „chip” sau profil semantic specific al limbii și este desemnată în actul lingvistic prin raportare la aceste esențe semnificative idiomatice, care configurează tocmai cercul limbii.

Metafora „cercului” este completată prin metafora „rețelei”¹, limba fiind „urzită” neîncetat de către vorbitori, printr-o permanentă și spontană „muncă a spiritului”, esențial creatoare (*enérgeia*)² și orientată de ceea ce Humboldt numește „caracterul național”. De fapt, metafora „cercului”, precum și cea a „rețelei” semantice care îi conferă consistență și unicitate plasticizează tocmai acest concept de caracter național:

„Deși, în mare parte operă a națiunilor, limbile le stăpânesc, totuși, le țin captive într-un cerc determinat și formează sau cel puțin indică mai ales diferența caracterului național.”³ (Humboldt 1904/2018, 59-60), [trad. n].

Cu toate că această formulare ar putea lăsa loc unor interpretări orientate spre considerarea limbii ca închisoare în concepția humboldtiană, de fapt, metafora „cercului” oferă deschideri spre înțelegerea relației dintre spiritul limbii și spiritul națiunii care o vorbește, dintre limbă și identitatea națională, prefigurând acea „diferență a caracterului național”. Teoretizarea diferențelor dintre limbi reprezintă unul dintre obiectivele majore ale cercetărilor humboldtiene, prin care marele gânditor

¹ Aceași imagine a limbii ca „rețea”, și mai specific, ca „rețea” vibratorie sau „lanț”, este reiterată de Humboldt și în explicarea actului lingvistic care presupune faptul că vorbitorii „ating, fiecare în interiorul celuilalt, aceeași verigă din lanțul reprezentărilor lor sensibile și al producțiilor lor conceptuale interne, făcând să vibreze aceeași coardă a instrumentului lor spiritual, din care izvorăsc în fiecare concepte corespunzătoare, dar nu identice.” (Humboldt 1836/2008, 196).

² Reamintesc că pentru Humboldt, limba nu este o entitate statică (*ergon*), ci o activitate a spiritului uman, în permanentă devenire (*enérgeia*): „limba, înțeleasă în esență sa reală, este ceva în permanență și în fiecare clipă trecător. Chiar și păstrarea ei prin scris este întotdeauna doar o conservare incompletă, asemănătoare cu o mumie, care mai întâi cere, totuși, să se încerce o concretizare a discursului viu. Ea însăși nu este o operă (*ergon*), ci o activitate (*enérgeia*).” (Humboldt 1935/1984, 27).

³ „Quoiqu'en grande partie l'ouvrage des nations, les langues les maîtrisent néanmoins, les retiennent captives dans un cercle déterminé, et forment ou indiquent au moins principalement la différence du caractère national.” (Humboldt 1904/2018, 59-60).

oferă un fundament epistemologic solid pentru susținerea importanței diversității lingvistice și culturale.

Astfel, limba și națiunea se identifică în viziunea humboldtiană¹, iar caracterul național relevă tocmai specificitatea și individualitatea fiecărei limbi și a fiecărei națiuni, într-o amalgamare reciproc determinantă și configuratoare:

„Individualitățile care se află în interiorul unei națiuni sunt însă cuprinse într-o uniformitate națională, care, la rândul ei, distinge fiecare mentalitate specifică de cea similară a unui alt popor. Din această uniformitate și din impulsul specific al fiecărei limbi decurge caracterul acesteia. Specificitatea fiecare limbi este determinată de specificitatea națiunii, iar limba acționează la rândul ei asupra națiunii, determinând-o în mod uniform.” (Humboldt 1836/2008, 197).

Consider că sintagma „interiorul unei națiuni” actualizează concomitent imaginea metaforică a cercului limbii, într-o contopire generatoare de profil cultural, de mentalitate omogenă și, implicit, specifică, distinctivă în raport cu alte mentalități/cu alte „uniformități naționale”. Caracterul național reprezintă, astfel, specificul spiritual și cultural al unei limbi și națiuni deopotrivă, deoarece, națiunea este înțeleasă de Humboldt într-o relație indestructibilă cu limba, mai exact, națiunea reprezintă „un grup de oameni care configurează o limbă într-un mod determinat.” (Humboldt 1836/2008, 197), [trad. n.].

Așadar, această metaforă a limbii ca „cerc” se impune a fi nuanțată și explicată într-un context teoretic mai larg, deoarece nu este menită să evidențieze limitele limbii, ci mai degrabă unicitatea și specificitatea fiecărei limbi. Mai exact, consider că metafora „cercului” își dobândește sensul plener doar în relație cu alte concepte care o explicitează, precum conceptul de *caracter național* (așa cum am arătat mai sus), cel de *viziune despre lume* și cel de *formă internă*, concepte complementare, care își determină reciproc înțelesurile. Relația indestructibilă, până la identificare, pe care o postulează Humboldt între spiritul limbii și spiritul națiunii care o vorbește², relație care generează acel caracter național, este explicabilă și prin faptul că fiecare limbă reprezintă o viziune despre lume, oferind comunității care o vorbește o perspectivă specifică, deoarece fiecare limbă configurează un univers semantic unic. Astfel, diversitatea limbilor „nu este datorată sunetelor și semnelor: este o diversitate a înseși viziunilor despre lume.”³ (Humboldt 2000, 101) [trad. n.]. Subiectivitatea limbii în

¹ „La langue [...] dans son existence alerte et vivante, non seulement dans son extériorité, mais aussi dans son interiorité, dans son identité à la pensée qu'elle rend possible, la langue est la nation même.”/„Limba [...] în existența sa alertă și vie, nu doar în exterioritatea sa, ci și în interioritatea, în identitatea sa cu gândirea pe care o face posibilă, limba este națiunea însăși.” (Humboldt 2000, 125), [trad. n.].

² „Particularitatea spirituală și structura limbii unui popor sunt atât de intim contopite, încât dacă una ar fi cunoscută, cealaltă ar trebui să poată fi dedusă în întregime. [...] Limba este oarecum manifestarea exterioară a spiritului popoarelor; limba lor este spiritul lor și spiritul lor este limba lor.” (Humboldt 1935/1984, 26).

³ „Leur diversité n'est pas due aux sons et aux signes: elle est une diversité des visions du monde elles-mêmes.” (Humboldt 2000, 101).

conceptualizarea lumii relevă individualitatea fiecărei limbi, situate, într-o primă aproximare, chiar la acest nivel semantic, mai exact, cel al *formei interne* a limbii, care instituie în conștiința vorbitorilor o *viziune despre lume*. Voi insista în continuare asupra acestor concepte, deoarece le consider relevante pentru înțelegerea metaforei limbii ca „cerc”.

Conceptul humboldtian de formă internă care explicitează înțelegerea limbii ca viziune despre lume generează o veritabilă răsturnare de perspectivă în lingvistică, instituind o nouă paradigmă în definirea și în abordarea limbajului¹. În acest sens, în *Istoria filozofiei limbajului*, Eugeniu Coșeriu remarca faptul că tradiția aristotelică este revizuită de către Humboldt, prin afirmarea istoricității semnificatului: „Aristotel nu a observat caracterul condiționat istoric al semnificației și, prin aceasta, specific fiecărei limbi individuale. Lucrul acesta l-a făcut abia Wilhelm von Humboldt” (Coșeriu 2011, 131). Mai exact, pentru Aristotel diferențele dintre limbi se situează la nivelul formei externe a cuvintelor (litere, sunete). Prin aceasta, arată Coșeriu, Aristotel a limitat înțelegerea specificității limbii la semnificante, deoarece conținuturile sau semnificatele ar fi aceleași în toate limbile. Ideea este ilustrată prin următorul fragment al lui Aristotel, din *Despre interpretare*:

„Și după cum nu toți dețin aceleași litere, tot așa nici sunetele (formele cuvintelor) nu sunt la toți aceleași. Ceea ce desemnează însă amândouă în primul rând, lucrurile și copiile acestora, conținuturile de conștiință, sunt la toți aceleași.” (*apud* Coșeriu 2011, 131).

Răsturnarea paradigmatică realizată de concepția humboldtiană vizează chiar faptul că diferențele dintre limbi nu se manifestă doar la nivelul materialului sonor specific (al formei externe), ci, în primul rând, la nivelul *formei interne* a limbii, mai exact, la nivelul instituirii unor reprezentări semantice specifice, adică a unor concepte/semnificate proprii, care proiectează în conștiința vorbitorilor o *viziune despre lume* particulară. Forma internă reprezintă în concepția humboldtiană

„reflectarea în limbă a modului specific în care fiecare comunitate lingvistică percepe și exprimă prin concepte realitatea extralingvistică. Ea reprezintă spiritul limbii condiționat de spiritul comunității care o vorbește.” (Humboldt 1935/1984, 30).

Segmentările semantice ale realității relevă unicitatea interpretării lumii în fiecare limbă, spiritul său specific, impregnat de spiritul comunității care o creează și o recrează neîncetat. Astfel, forma internă surprinde la nivel conceptual nuanțe semantice specifice, percepute, exprimate prin limbă și interiorizate în conștiința vorbitorilor, determinând pentru fiecare limbă un mod de organizare particular, o viziune despre lume.

¹ Pentru o discuție referitoare la istoricitatea semnificatului în concepția humboldtiană și implicațiile acestei răsturnări de perspectivă în înțelegerea individualității limbilor, vezi Boc 2020.

De aceea, conceptualizarea lumii este diferită în fiecare limbă, semnificatele/conceptele nu se suprapun și nu există echivalențe totale între cuvintele unei limbi și cele ale altor limbi, chiar dacă acestea desemnează același obiect al lumii extralingvistice. În acest sens, Humboldt aduce ca exemplu cuvântul latinesc *luna* și cuvântul grecesc *mēn*, arătând că, deși ambele se referă la același designat (astrul nocturn), ele nu reprezintă și același concept, altfel spus, nu au același conținut semantic. Cassirer reia acest exemplu, precum și explicația humboldtiană, precizând: „termenul grecesc (*mēn*) desemnează funcția lunii de a «măsura» timpul; termenul latin (*luna, luc-na*) desemnează luminozitatea sau strălucirea lunii.” (Cassirer 1994, 188-189). Observăm, așadar, perspectivele diferite de conceptualizare în cele două limbi, perspective situabile la nivelul formei interne create. Mai exact, constatăm că latinescul *luna* captează în semnificat trăsătura de luminozitate, de strălucire, observabilă în designat, pe când cuvântul din limba greacă, *mēn*, captează în semnificat funcția de măsurare a timpului a astrului nocturn. Ambele trăsături sunt caracteristice designatului, însă fiecare dintre cele două limbi creează conceptul selectând și accentuând una dintre aceste trăsături sau, cum ar spune Cassirer, în urma acestei comparații, „am izolat și am concentrat atenția, în mod evident, asupra a două aspecte foarte diferite ale aceluiași obiect.” (Cassirer 1994, 189). Un alt exemplu care ilustrează această idee (a diferențelor de conceptualizare dintre limbi) am oferit în studiul din 2020 și îl reiau în acest context. Astfel, cuvântului *iepure* din limba română îi corespund în limba franceză două cuvinte, *lapin* și *lièvre*, cuvinte care surprind și conceptualizează trăsături diferite ale designatelor: trăsătura generică, dar și pe cea de captivitate, faptul de a fi domestic, în cazul cuvântului *lapin*, și faptul de a trăi în libertate, în cazul cuvântului *lièvre* (cuvântul este definit în *Le Robert*, 1991: „Mammifère rongeur, voisin du lapin, et qui vit en liberté”). Astfel, trăsătura *captivitate* vs cea de *libertate* este captată în concept, în semnificat și pe baza acestui sem diferențiator cele două cuvinte sunt în opoziție funcțională în sistemul limbii franceze. Iar exemplele pot fi extrem de numeroase, deoarece acest principiu nu reprezintă o excepție, ci chiar regula creativității lingvistice: fiecare limbă reprezintă o interpretare a lumii marcată de unicitate și, prin aceasta, fiecare limbă delimitează în mod particular esențele lumii, creând concepte specifice¹ și, implicit, o viziune despre lume particulară.

Așadar, acest principiu al formei interne se actualizează permanent și în toate delimitările semantice dintr-o limbă. Humboldt arată că nici în cazul obiectelor exterioare, concrete, perceptibile senzorial, „cuvântul nu este echivalentul obiectului care se prezintă simțurilor, ci al interpretării care se dă acestui obiect” în și prin limbă. (Humboldt 1836/2008, 122). Iar această interpretare presupune tocmai sesizarea și accentuarea unui aspect particular al designatului și crearea unei esențe semnificative prin captarea în concept a acestui aspect particular, definitoriu. Și în sinonimia din cadrul aceleiași limbi se relevă această subiectivitate interpretativă a spiritului creator

¹ Pentru mai multe exemple, vezi Boc 2016, 2020, 2022.

de a capta în concept/de a semantiza (uneori chiar prin metafore lingvistice) anumite trăsături identificabile (sau imaginate, prin fantezie¹) în designat:

„Aici se află extraordinara sursă a multiplicității de expresii diferite pentru aceleași obiecte; atunci când, de exemplu, în sanscrită, elefantul este denumit când «cel care bea de două ori», când «cel cu colți», când «cel înzestrat cu o mână», constatăm că sunt denumite tot atâtea concepte diferite, cu toate că întotdeauna este avut în vedere același obiect. Limba nu reprezintă niciodată obiectele, ci întotdeauna conceptele pe care, pornind de la ele, spiritul de configurează în mod spontan în procesul producerii limbii.” (Humboldt 1836/2008, 122).

Această idee poate fi ilustrată prin orice serie sinonimică, din orice limbă. De exemplu, sinonimele *pădure/codru/dumbravă* se disting și au funcții diferite în sistemul limbii române prin faptul că este captată și conceptualizată în semnificat temporalitatea, vechimea: *codrul* este o „pădure bătrână”, în timp ce *dumbrava* este o „pădure tânără”, iar *pădure* reprezintă termenul generic, nespecificat din această perspectivă (Boc 2020). De asemenea, seria sinonimică *arbore/copac/pom* surprinde și captează la nivel conceptual trăsătura acestor plante de a nu face vs a face fructe comestibile (*copac/pom*), în timp ce *arbore* reprezintă termenul generic, nespecificat din această perspectivă². Opoziția funcțională a acestor cuvinte în limba română, precum și funcția/valoarea lor idiomatice specifică se întemeiază tocmai pe aceste distincții.

Dar, așa cum constatam și în alte studii, pe baza teoriei humboldtiene, cuvintele conțin la nivel conceptual și toate conotațiile izvorâte din creațiile culturale, spirituale ale comunității lingvistice, care configurează o dimensiune mai adâncă, inefabilă, a formei interne și implicit a viziunii despre lume proprii acelei limbi. (Boc 2020, 2022). Astfel, acest concept humboldtian de *formă internă* conține, dincolo de ceea ce este analizabil (semic) și încărcătura de inefabil a cuvintelor: „Putem descompune conceptele, putem analiza cuvintele, atât cât este cu putință, dar astfel nu vom pătrunde mai adânc în misterul care învăluie legătura dintre gândire și cuvânt.” (Humboldt 1836/2008, 197). Aceasta, deoarece forma limbii „se află în cea mai strânsă legătură cu dispozițiile spirituale ale națiunilor”, fiind pătrunsă de „forța spirituală” a acesteia. (Humboldt 1836/2008, 197). Forma limbii este intuitivă de vorbitori, chiar și în dimensiunea sa inefabilă, determinând, în cadrul comunității lingvistice, un mod specific de a imagina lumea, de a o delimita în esențe și de a crea un imaginar cultural colectiv³ și de a afirma, astfel, la nivelul cel mai profund, apartenența la o identitate culturală.

¹ „Fantezia și simțirea dau viață unor configurări individuale în care se pune din nou în lumină caracterul individual al națiunii [...]” (Humboldt 1836/2008, 119).

² Am analizat pe larg acest exemplu în Boc 2016.

³ De exemplu, genul feminin al substantivului *moarte*, în limba română este relevant în crearea imaginii „doamnei cu coasa”, fapt imposibil în comunitățile care vorbesc o limbă în care acest substantiv are genul masculin. De asemenea, această dimensiune inefabilă a formei interne este actualizată și valorificată plener în creația literară, unde, de asemenea, ca să reluăm exemplul, genul gramatical devine relevant metaforic

Așadar, metafora cercului își dezvăluie astfel ambivalența prin faptul că: „pe de o parte, omul este constrâns de către limbă, dar, pe de altă parte, este îmbogățit, întărit și stimulat de tot ceea ce generațiile precedente au depus în ea.”¹ (Humboldt 2000, 103), [trad. n.]. Iar dacă ne este permisă explicarea unei metafore (cea a „cercului”) printr-o altă metaforă, cred că cea mai relevantă în acest sens este metafora limbii ca „parte de cer”, propusă din perspectiva filosofiei culturii de către Constantin Noica, gânditorul care considera că limba română este „partea noastră de cer” (Noica 1996, 129). Această analogie metaforică relevă tocmai raportul dintre mărginire și nemărginire în limbă care este același ca între „partea” inevitabil delimitată și limitată, dar care oglindește în sine nemărginirea celestă².

De asemenea, în viziune humboldtiană, captivitatea în cercul propriei limbi nu este una absolută, fără ieșire, deoarece oricând ne putem situa „în cercul altei limbi”. Această soluție oferită de Humboldt, prin deschiderea orizontului lingvistic spre altă limbă – care configurează o altă viziune asupra lumii și, în mod inevitabil, un alt „cerc” – reprezintă un aspect important al înțelegerii humboldtiene a limbajului în ansamblul său. Mai exact, pe de o parte, relevă faptul că limbajul reprezintă o dimensiune inerentă condiției umane: omul trăiește inevitabil într-o logosferă și, în consecință, pentru om nu există ieșire din limbaj. De aceea nu putem ieși din „cercul” limbii noastre „decât trecând, în aceeași secundă, în cercul altei limbi.” (Humboldt 1836/2008, 95). Pe de altă parte, această soluție relevă unicitatea fiecărei limbi, accentuată prin chiar perspectiva semantică inedită pe care o proiectează asupra lumii și asupra interiorității vorbitorilor:

„Învățarea unei limbi străine ar trebui de aceea să însemne dobândirea unei noi perspective în viziunea asupra lumii de până la acel moment – și, până la un punct, chiar înseamnă așa ceva, de vreme ce orice limbă conține întreaga țesătură de concepte și modul de reprezentare a unei părți a umanității.” (Humboldt 1836/2008, 95).

De fapt, așa cum am mai precizat³, ceea ce Humboldt afirma la nivel teoretic este experimentat de fiecare dintre noi atunci când învățăm o limbă străină și observăm că nu învățăm doar șiruri de sunete pentru conținuturi (semnificate) identice cu cele ale limbii noastre, ci învățăm alte conținuturi (alte semnificate) și, în consecință, învățăm

pentru instituirea sensului poetic (în *Miorița*, moartea este „o mândră crăiasă/a lumii mireasă”) (Boc 2020).

¹ „D’un côté, l’homme est contraint par la langue, mais, de l’autre, il est enrichi, renforcé et stimulé par tout ce que les générations précédentes ont déposé en elle.” (Humboldt 2000, 103).

² Pentru o discuție mai amplă referitoare la limitările și nelimitările din limbă, la această „închidere care se deschide” infinit, vezi Boc 2022. În acest studiu am analizat faptul că fiecare limbă conține în sine deopotrivă limitele și nelimitate, concretizate prin funcțiile idiomatice limitate, dar care se deschid nelimitat (mărginirea conținând în sine nemărginirea). De asemenea, am analizat și unele perspective teoretice radicale, care absolutizează limitele și constrângerile limbii și am argumentat că acestea decurg, de fapt, din erori de perspectivă în abordarea specificității limbajului și a limbilor.

³ Vezi Boc 2016, 2020, 2022.

să structurăm lumea într-un alt mod decât cel în care a structurat-o limba noastră maternă. Altfel spus, pătrundem într-un alt univers de semnificații, într-un alt spațiu spiritual și dobândim o altă „viziune despre lume”. Tocmai în acest fapt constă individualitatea limbilor, din perspectivă semantică.

În același timp, ieșirea din „cercul” limbii se realizează întotdeauna la nivelul sensului, care, așa cum precizează Coșeriu, reprezintă conținutul lingvistic superior, specific planului individual al limbajului, mai exact, specific textelor/actelor lingvistice. Sensul se creează prin integrarea și depășirea semnificatelor limbii orientate designațional (Coșeriu 1981/2013, 80). Astfel, materia primă limitată a limbii (concretizată în funcții idiomatiche pre-textuale, care relevă o organizare specifică a conținuturilor gramaticale și lexicale) se deschide nelimitat la nivelul actelor lingvistice concrete, deoarece cu această materie primă finită (dar care își conține în sine posibilitățile nelimitate, stând sub semnul creativității) se instituie sensuri nelimitate¹.

Analiza succintă a conceptelor humboldtine de *caracter național, formă internă* și *viziune despre lume* (concepte pe care le consider într-o relație indestructibilă și reciproc întemeietoare) a avut rolul de a contextualiza și de a releva sensul pe care autorul îl conferă *metaforei cercului*, luând în considerare ansamblul viziunii sale teoretice. Astfel, am relevat faptul că pe această metaforă se întemeiază susținerea unicității fiecărei limbi și, concomitent, importanța diversității lingvistice, ca pluralitate de viziuni asupra lumii. Diversitatea lingvistică se presupune a fi, prin urmare, o multitudine de astfel de cercuri, care se învecinează și se intersectează uneori, oferind perspective multiple nu doar asupra limbajului în sine, ci și asupra fiecărei limbi particulare în raport cu alte limbi, deoarece individualitatea unei limbi nu poate fi sesizată decât prin raportare la alte limbi. Astfel, metafora cercului cred că trebuie să fie înțeleasă în relație cu o altă metaforă relevantă, mai exact, cu *metafora prisme*.

3.3. Limba ca „prismă”

Privită izolat, metafora limbii ca „cerc” ar putea genera ambiguități sau chiar erori de interpretare. Însă înțelesul său deplin se relevă în raport cu *metafora prisme*. Humboldt consideră că „toate limbile împreună seamănă cu o prismă ale cărei fațete reflectă fiecare universul într-o culoare diferit nuanțată”² (Humboldt 1904/2018, 76), [trad. n.]. Fiecare limbă configurează un univers semantic propriu, care relevă aspecte spirituale specifice. Astfel, fiecare limbă reprezintă o valoare culturală inestimabilă, o fațetă unică a celui mai important tezaur al umanității care este limbajul în ansamblul său, imaginat ca o prismă care reflectă în lumini diferite realitatea.

Această metaforă a prisme este reiterată și în imaginea limbii ca fragment în raport cu ansamblul limbajului: fiecare limbă reprezintă „un fragment” în raport cu „ansamblul limbilor care există sau au existat”. (Humboldt 1904/2018, 50). Însă imediat ce propune această imagine a limbii ca fragment, Humboldt precizează că totuși

¹ Pentru o detaliere suplimentară, vezi Boc 2022.

² „Toutes les langues ensemble ressemblent à une prisme dont chaque face montrerait l’univers sous une couleur différemment nuancée.” (Humboldt 1904/2018, 76).

cuvântul *fragment* nu este unul convenabil, deoarece: „Ansamblul despre care este vorba aici nu este deloc compus din diferite părți care cooperează la același rezultat, ci din diferite maniere de a se achita, fiecare în întregime, de aceleași funcții.”¹ (Humboldt 1904/2018, 51), [trad. n]. Interpretez această idee humboldtiană în sensul că limbajul în ansamblul său nu este o însumare a acestor componente, ci reprezintă un tot reflectat în fiecare fragment care îl reprezintă în totalitate. Limbile se pun în valoare reciproc, se completează prin faptul că fiecare reprezintă o instanțiere a limbajului. Fiecare limbă este „datoare să exprime totul”, dar într-o manieră diferită de cea în care altă limbă exprimă la rândul ei totul. În acest sens, Humboldt afirmă: „Fiecare limbă prezintă spiritul uman în întregime; dar având mereu un caracter particular, aceasta nu îl prezintă decât dintr-o parte.”² (Humboldt 1904/2018, 61), [trad. n]. Cred că am putea realiza aici o analogie (din nou metaforică) cu structura atomului care reprezintă simbolic și esențial sistemul solar în întregime. Această analogie pe care o propun este menită să nuanțeze și să explicitizeze tocmai sensul pe care Humboldt îl conferă metaforei „prisme”.

Așadar, doar din această perspectivă a metaforei „prisme”, metafora „cercului” își dezvăluie sensul plener. Mai exact, doar ținând cont de această complementaritate a limbilor, „reușim mai ales să ne ridicăm deasupra cercului îngust în care ne limitează în mod necesar studiul izolat al unei singure limbi [...]”³. (Humboldt 1904/2018, 51), [trad. n].

4. Concluzii

Opera humboldtiană este structurată într-o rețea conceptuală extrem de complexă, care o străbate și îi conferă unitate și coerență. Fiecare concept, fiecare sens deschide orizontul spre alte sensuri, spre alte concepte, care doar în această rețea complexă devin inteligibile și se luminează reciproc. De asemenea, metaforele textuale pe care le-am discutat își decodifică și își amplifică reciproc semnificațiile, susținând, prin concretețea unor imagini plasticizante, abstracțiuni conceptuale de mare profunzime ideatică. „Lumea”, „cercul” și „prisma” sunt metafore complementare, inteligibile doar în relațiile indestructibile pe care le presupun și pe care le-am evidențiat pe parcursul acestei abordări. De asemenea, aceste metafore detaliază și concretizează, prin plasticitatea analogiilor, conceptele de *viziune despre lume*, *formă internă*, *caracter național* și susțin, astfel, unicitatea fiecărei limbi în ansamblul diversității lingvistice.

¹ L'ensemble dont il est question ici n'est point composé de différentes parties coopérant au même résultat, mais de différentes manières de s'acquitter, chacun en entier, des mêmes fonctions.” (Humboldt 1904/2018, 51).

² „Chaque langue présente l'esprit humain tout entier ; mais ayant toujours un caractère particulier, elle ne le présente que d'un côté.” (Humboldt 1908/2018, 61).

³ „En les considérant ainsi on parvient à s'élever au-dessus du cercle rétréci dans lequel confine nécessairement l'étude isolée d'une seule [...]” (Humboldt 1904/2018, 51).

Așadar, rolul acestor metafore, profund inovatoare, realizate la nivelul sensului textual, este de a releva, prin analogii expresive, tocmai importanța diversității lingvistice. Iar acestui obiectiv general i se subsumează funcții adiacente și complementare precum: funcția cognitivă (de a face mai explicite, mai inteligibile aspectele teoretice abstracte, prin concretizarea și plasticizarea abstracțiunilor), funcția persuasivă (de a face mai convingătoare, mai penetrante aspectele teoretice discutate), funcția poetică, în sens jakobsonian (de a atrage atenția asupra ansamblului ideatic analizat, prin imaginea inedită creată).

Referințe bibliografice

- Cassirer, Ernst. 1994. *Eseu despre om – O introducere în filozofia culturii umane*. În românește de Constantin Coșman. București: Editura Humanitas.
- Coșeriu, Eugeniu. 1981/2013. *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*. În românește de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacar. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Coșeriu, Eugeniu. 2009. *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*. Antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Fînar. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Coșeriu, Eugeniu. 2011. *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*. În românește de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu. București: Editura Humanitas.
- Humboldt, Wilhelm von. 1836/1984. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin, 1935, fragmente traduse în limba română în *Teorie și metodă în lingvistica din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Texte comentate*. București: Universitatea din București, p. 24-35.
- Humboldt, Wilhelm von. 1836/2008. *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*. În românește de Eugen Munteanu. București: Editura Humanitas.
- Humboldt, W. V. 1904/2018. *Le prodige de l'origine des langues. Essai sur les langues du Nouveau Continent*. Présentation, notes et postface par Jacques Dewitte. Paris : Éditions Manucius.
- Humboldt, Wilhelm von. 2000. *Sur le caractère national des langues et autres écrits sur le langage*. Présenté, traduits et commenté par Denis Thouard. Paris : Éditions du Seuil.
- Milică, Ioan. 2014. *Traits, types et fonctions de la métaphore scientifique*, in Luminița Botoșineanu, Ofelia Ichim (eds), *Integrare europeană/ identitate națională; plurilingvism/ multiculturalitate – limba și cultura română: evaluări, perspective (European Integration/ National Identity; Plurilingualism/ Multiculturality – Romanian Language and Culture: Evaluation, Perspectives)*. Roma: ARACNE Editrice, p. 101-110.
- Noica, Constantin. 1996. *Cuvînt împreună despre rostirea românească*. București: Editura Humanitas.
- Pombo, Elena Llamas. 2011. *La machine du temps. Méditation sur la métaphore dans le discours de l'Histoire de la langue*, in José Manuel Losada Goya (ed.), *Tiempo: texto e imagen. Temps: texte et image*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, p. 169-178.
- Quillien, Jean. 2018. *L'image de Wilhelm von Humboldt dans la postérité*. Villeneuve d'Ascq : Presses Universitaires du Septentrion.
- Trabant, Jürgen. 2014. *Pourquoi Humboldt ?*, in Archaimbault, Sylvie/Fournier, Jean-Marie/Raby, Valérie (Hg.), *Penser l'histoire des savoirs linguistiques. Hommage à Sylvain Auroux*, Lyon : ENS Éditions, p. 573-585.